

VILÁGI DÁVID**Theophilus Shepstone és a natali „bennszülött” politika¹****Abstract**

During the first half of the 19th century the British government was not very anxious to make any further expansion in Southern Africa. But this situation has changed in the 1840s, because the Boer trekkers signified a great threat to the British interests in the region just north from the Cape borders.

After the annexation of Natal in 1843 the British government have faced a serious problem, namely how to supervise the local „native” tribes. As a result Theophilus Shepstone has worked out his famous location system. The system proved to be so successful that in the forthcoming years it was introduced in many parts of Africa.

The aim of this article is to present the build up of the Shepstone-system from the first steps until the late 1870s. It tries to display those internal and external conditions which have affected the progress of the system. The second object of the study is to deal with the situation of the local African residents in this altered environment.

Sir Theophilus Shepstone személye Dél-Afrika, és különösen is Natal 19. századi történelmét vizsgálva megkerülhetetlen. Annak ellenére, hogy a témában kutatók sok információt összegyűjtöttek róla, a mai napig némiképp enigmatikus figurája Dél-Afrika múltjának. Ez abban is megmutatkozik, ahogy korról-korra viszonyultak hozzá. Saját kortársai és a közvetlen utókor nem értékelte sokra az általa elért – a szemükben kétesnek tetsző – eredményeket. Szerepének megítélése az 1970-es évektől kezdett egyre inkább pozitív irányba billeni, és ennek hatására hirtelen antihősből hőssé avanszált.

Ugyanakkor sok szempontból a kritikai hangnem – a fenti tendenciával párhuzamosan – továbbra is megmaradt, mivel sokan az általa kidolgozott natali „bennszülött” politikában vélték és vélik felfedezni az apartheid korszak közvetlen előképét.

A róla alkotott kép tehát mára árnyalódott, komplexebbé vált, ám ennek ellenére számos kérdőjel maradt. Ennek legfőbb oka abban áll, hogy

---

¹ A dolgozat szakmai lektorálását Dr. Búr Gábor végezte. Munkáját ezúton is köszönjük!

Shepstone zárkózott, óvatos egyénisége nem engedte, hogy nyíltan írjon gondolatairól, így hátrahagyott írásai nem nyújtanak kellő bepillantást belső gondolatvilágába.

Mindeme nehézségek mellett is a natali bennszülöttekkel kapcsolatban hozott intézkedések megértésében személye kulcsszerepet játszik. Tulajdonképpen a két téma elválaszthatatlan, szerves egészet alkot, hiszen Natal brit fennhatóság alá kerülésétől kezdődően, 30 éven keresztül Shepstone irányította az afrikaiakkal kapcsolatos ügyek intézését, így a kolónia „bennszülött” politikáját gyakorlati szempontból teljes egészében ő alapozta meg és formálta a későbbiekben is.

A felkészülés évei

Shepstone 1817-ben született Angliában, a Bristol közelében lévő Westburyben.² Hároméves volt, mikor édesapja, William Shepstone úgy döntött, hogy a család Dél-Afrikában fog letelepedni. Shepstonek először Grahamstownba költöztek, ahol William kőművesként dolgozott. Azonban hamarosan misszionáriusnak állt, hiszen már Angliából való távozásukkor ezt tervezte.

Theophilus ennek köszönhetően állandó vándorlás mellett, a missziós állomásokon nőtt fel, ahol folyamatos érintkezésben állt a helyi afrikai lakossággal. Ily módon megszerzett gyermek- és ifjúkori élményei erősen meghatározóak voltak későbbi nézeteit illetően.

Mivel kezdettől fogva afrikaiak között nőtt fel, ezért nagyon hamar elsajátította nyelvüket. Így nem csoda, hogy már 15 éves korában hivatalos missziói tolmácsként alkalmazták.³ 17 évesen lépett állami szolgálatba, mikor is szintén tolmácsként kezdett tevékenykedni a hatodik kaffir-háború idején. Ezekben az években testközelből szerzett arról keserű tapasztalatokat, hogy milyen pusztításra képes egy határ menti háború.⁴

Ugyanakkor munkája más tapasztalatokkal is megajándékozta. Harry Smith ezredes mellett volt alkalma megtapasztalni, hogy milyen lehetőségek állnak egy tisztviselő rendelkezésére az afrikaiakkal való kapcsolatok kialakítása során. Smith 1835-ben átvette a rövid életű Queen Adelaide

² *The Encyclopaedia Britannica*. Szerk.: CHISHOLM, Hugh. XXIV. kötet. 11. kiadás. Cambridge, University Press, 1911. 840.

³ MCLENDON, THOMAS: *Who Put the Mission in Civilizing Mission? Reconsiderations of Shepstone's Early Career*. H.n., North Eastern Workshop on Southern Africa, 2002. 6. (a továbbiakban: MCLENDON 2002)

⁴ Kaffir-háborúknak nevezik összefoglaló módon azokat az afrikai klánok ellen vívott határ menti, hosszabb-rövidebb csatározásokat, melyek során a brit fennhatóság alá tartozó területek határa egyre inkább északra tolódott a 19. század folyamán.

GUY, JEFF: *Continuities, Contexts and Concepts: Making Sense of Shepstone*. Johannesburg, The Wits Institute for Social and Economic Research, 2012. 8. (a továbbiakban: GUY 2012)

provincia kormányzását. Ilyen minőségében megkísérelte a xhosa leszármazási alapú főnöki rendszert átalakítani, és a főnököket mintegy fizetési tisztviselőkké formálni.

Emellett szorgalmazta a xhosák közt végzett „civilizációs” misszió kiterjesztését. Ennek három eszközét alkalmazta. Misszionáriusokat küldött az afrikaiak közé, iskolákat alapított a területen, valamint bátorította a kereskedelem megélénkülését és ezen keresztül a pénzalapú csereforgalom meghonosodását.⁵

Shepstone 1838-ban tolmácsként részt vett a natali brit érdekek szolgálatában kiküldött katonai expedícióban is. Ennek során volt alkalma betekinteni a helyi viszonyokba, körülményekbe.

1839-ben már helyben lakó ügynökként tevékenykedhetett a fenguk között. Itt is maradt hét éven keresztül. Munkája során először alakíthatta maga a kapcsolatokat a helyi afrikaiak vezetőivel és a térségben élő telepésekkel.

Következő állomáshelye Natal lett, ahol 1845 végén nevezték ki a „bennszülött” törzsek diplomáciai ügynökének.⁶ Korábbi tapasztalatai révén méltán kapta meg a posztot, és láthatott hozzá, hogy elképzeléseit a gyakorlatba is átültesse.

Natal kezdeti „bennszülött” politikája

A tradicionális gyarmati berendezkedés legfőbb eszközei nem mutattak eltérést Afrika-szerte, sőt egyes ázsiai területeken is megfigyelhetőek voltak. Ezek a következő elemekből álltak: helyi vezetők megtartása; szokásjog érvényben hagyása; közösségi földbirtoklás. Mint azt majd később láthatjuk, a brit kormányzat Natalban is ezekkel az eszközökkel szerette volna az afrikai alattvalók szemében legitimálni magát. Az egyszerű „bennszülött” lakosság számára valóban úgy tűnhetett, hogy főnökeik nem pusztán hatalmukat őrizhették meg, hanem az állammal szembeni függetlenségüket is.

Jeff Guy ennek a patriarchális berendezkedésének a sikerét pontosan abban látta, hogy az idősebb férfi generációk tagjai azért mutattak tiszteletet a brit uralommal szemben, mert az szavatolta hagyományos hatalmukat a nők és ifjak felett.⁷

Ugyanakkor a natali „bennszülött” politika formálódása nem Shepstone-nal indult, hanem már évekkel korábban megkezdődött, méghozzá a fent vázolttól egészen eltérő módszerekkel. Mikor a búrok 1840-ben megszállták

---

⁵ MCCLENDON 2002. 7.

⁶ MCCLENDON 2002. 8-12.

⁷ MAHONEY, MICHAEL: *How the British Stayed in Power in Early Colonial Natal*. Durban, University of Natal, 2001. 3. (a továbbiakban: MAHONEY 2001)

Natal területét, Pietermaritzburgban ült össze néptanácsuk, amely azonnal foglalkozni kezdett a helyben maradt afrikaiak jelenléte kapcsán felmerült problémákkal. A búrok eleinte arra számítottak, hogy az afrikaiak elköltöznek az általuk megszállt területekről, azonban általában nem ez történt. Ragaszkodtak megszokott életterükhöz, és ha vissza is szorították őket, helyben maradtak.⁸ Ugyanebben az időben Mpande trónra kerülése a zulu területeken újabb afrikai beáramlást eredményezett a térségbe, ezzel is súlyosbítva a helyzetet.

1841-re dolgozták ki a néptanács tervezetét, melyben a teljes afrikai lakosság kitelepítését tűzték ki célul. Egyetlen hatalmas rezervátumot jelöltek ki a Mtamvuna és Mzimvubu folyók között.⁹ A tanács ugyan előnyben részesítette az önkéntes kitelepedést, de ugyanakkor arra is felhatalmazást adott, hogy szükség esetén a kivitelezés során erőszak is alkalmazható.¹⁰ Az elképzelés gyakorlati megvalósítását azonban az elkövetkezendő két évben addig halogatták, míg 1843 májusában a terület brit fennhatóság alá került.

Még az 1840-es években is az általános vélekedés mind a vállalkozók, mind a misszionáriusok részéről azt hirdette, hogy nincsen szükség expanzióra.¹¹ Éppen ezért a fokföldi kormányzat nehezen szánta rá magát a lépésre, azonban saját északi határainak, valamint Port Natal brit lakosainak érdekében végül a beavatkozás mellett döntött.¹²

⁸ RICH, PAUL: *Segregation and the Cape liberal tradition*. In: *Collected Seminar Papers on The Societies of Southern Africa in the 19th and 20th Centuries*. 10. kötet. London, University of London, 1981. 31. (a továbbiakban: RICH 1981)

⁹ Az európai telepesek és a helyi őslakosok elkülönülése nem eleve elrendelt hozzáállás volt az újonnan érkezők részéről, azonban az interakciók során – válaszul a helyi politikai és gazdasági berendezkedésre – gyakorlatilag mindenütt fokozatosan végbement.

POPKE, JEFFREY: *Managing colonial alterity: narratives of race, space and labor in Durban, 1870-1920*. In: *Journal of Historical Geography*, 29. (2003) 2. sz. 249. (a továbbiakban: POPKE 2003)

¹⁰ IVEY, JACOB MCKINNON: *The White Chief of Natal: Sir Theophilus Shepstone and the British Native Policy in Mid-Nineteenth Century Natal*. Orlando, University of Central Florida, 2008. 17-18. (a továbbiakban: IVEY 2008)

¹¹ Később ez a hozzáállás gyökeresen megváltozott. 1872 és 1894 között a britek több területet annektáltak, mint előtte 100 év alatt. Ennek hátterében érezhetően gazdasági motiváltság húzódott meg. Ilyen mérvű terjeszkedésre nem került volna sor a gazdag arany- és gyémántlelőhelyek felfedezése nélkül.

SCHOOR, WILLIAM PETER VAN: *The Origin and Development of Segregation in South Africa*. Reprint kiadás. Cumberwood, Apdusa Views, 1986. 10. és RICH 1981. 33.

¹² CELE, NOKUTHULA: *Mpondos or Natalians? The Boer-British Struggle for Control and Manipulation of Boundaries in Natal, South Africa in the 19th Century*. In: *Global Encounters European Identities*. Szerk.: HARRIS, Mary Noelle. Pisa, Plus-Pisa University Press, 2010. 42. (a továbbiakban: CELE 2010)

Az eredetileg átmenetinek szánt megszállás után a terület irányításával Henry Cloete különleges biztost bízták meg, aki kinevezésekor konkrét utasításokat kapott Lord Stanley hadügyminisztertől.¹³

Az utasítások két fő szempontot határoztak meg. Egyfelől nem tehetett semmilyen különbséget bőrszín vagy származás alapján, a törvény védelme egyenlő módon terjedt ki mindenkire. Másfelől a rabszolgaság minden formáját törvénytelenítenie kellett.¹⁴

1843 novemberében a búr néptanács ismét előterjesztette kitelepítési tervét. Cloete ezzel azonban nem értett egyet. Ezért inkább kidolgozta saját javaslatát, melyben egy nagyobb Natalon kívül elhelyezkedő rezervátum helyett, több kisebb felállítását tartotta célszerűnek Natal területén belül.

Tervének három alappillére különíthető el: legalább hat rezervátum kialakítása; ezek mindegyikében missziós állomások felállítása; valamint egy kormányzati felügyelő kinevezése, aki folyamatosan szemmel tartotta volna a rezervátumokban lakó afrikaiak helyzetében bekövetkező esetleges változásokat.¹⁵

Emellett a rezervátumok területének kijelölése kapcsán azt is szükségesnek látta, hogy azok mindegyike megfelelő távolságra helyezkedjen el a kikötőktől. Indoklásában a kikötőkre, mint az erkölcstelenség melegágyaira hivatkozott, melyektől az afrikai lakosságot jobb távol tartani, ám utóbbi javaslatában vélhetően stratégiai megfontolások is szerepet játszhattak.

Valószínűsíthető, hogy elképzelése megalkotásakor erősen befolyásolta mindaz, amit az afrikaiakkal szemben a fokföldi határon korábban alkalmaztak. A feltételezésnek márcsak azért is létjogosultsága van, mivel a Natalba érkező tisztviselők – így Cloete is – korábban Fokföldön éltek és tevékenykedtek.¹⁶

A fokföldi kormányzat javaslatait támogatta, azzal a kiegészítéssel, hogy feltétlenül szükségesnek látták egy megbízott hivatalnok azonnali jelenlétét, aki közvetítőként léphetett fel az afrikaiak és a kormány között. Ebből a megfontolásból küldték a területre 1846-ban a mindössze 29 esztendő Theophilus Shepstone-t.¹⁷

Tervek tehát már léteztek, ugyanakkor a gyakorlatban az új kolónia megszervezésekor az afrikaiak alapvetően minden különösebb felügyelet nélkül éltek mindennapjaikat. Bár elvben elfogadták a brit uralmat, de ennek

---

¹³ 1801-től a gyarmati ügyekért is a hadügyminiszter felelt. A tisztséget 1854-ben választották kétfelé, innentől létezett külön hadügyminiszter és gyarmatügyi miniszter.

¹⁴ IVEY 2008. 19.

¹⁵ IVEY 2008. 20-23.

¹⁶ GUY 2012. 9.

¹⁷ GUY, JEFF: *Creating Customary Law*. Durban, University of KwaZulu-Natal, 2008. 3. (a továbbiakban: GUY 2008)

praktikus megnyilvánulásai nem érhetőek tetten. Ahhoz túlzottan elszigetelten és távol laktak a telepesektől.

Ugyanez mondható el a helyi bíraskodásról is. Ugyan bevezetésre került Natal egész területén a brit jogrend, azonban annak gyakorlati érvényesülése az afrikaiak lakta területen teljes mértékben elmaradt. Tulajdonképpen pontosan úgy teltek mindennapjaik, mint a brit megszállás időszakát megelőzően.

Shepstone maga is ezt erősítette meg közvetett módon egy 1848-ban kelt beszámolójában. Az első három hónapban meglehetősen sok afrikai kereste fel őt, köztük a területen élő főnökök zöme is.¹⁸ A tárgyalások során kinyilvánították hűségüket, és minden esetben őt tekintették a kormányzat meghatalmazottjának. Sok beadvány is érkezett hozzá vitás kérdések elrendezése ügyében. Ezek egy részében maga hozta meg a döntést, máskor az illetékes főnökre bízta az ügy megítélését.¹⁹ Ezek a tárgyalások és megbeszélések minden esetben a helyi etikett szabályait és a szokásjogot követték.

Mikor Shepstone elfoglalta hivatalát, Martin Westtől, Natal első alkormányzójától meglehetősen nagy szabadságot kapott az afrikaiakkal kapcsolatos ügyek intézésére, valamint a tervezett rezervátum-szisztéma kidolgozására és megvalósítására vonatkozóan.

Ami a területre érkező Shepstone figyelmét rögtön megragadta, az nem a fokföldi állapotokkal való hasonlóság volt, hanem ellenkezőleg, a szembetűnő különbség. A natali bennszülöttek nem ellenségek és szövetségesek kategóriáira oszlottak, hanem egységesen brit alattvalók voltak. A területet pedig jobbra elkerülték a konfliktusok, marhatolvajlások, zsákmányoló hadjáratok. Ebből fakadóan tiszta lappal lehetett indulni, – a régi sérelmek felszínre kerülésétől való félelem nélkül – és valami egészen újszerűvel kísérletezni.²⁰

Shepstone alapelképzelése abból állt, hogy amíg az afrikaiak ennyire eltérő módon gondolkodnak, addig jobb, ha a telepesektől elkülönülten élnek. Olyan szeparált helyeken, ahol külső nyomás nélkül, a saját tempójukban vehetik át az európai szokásokat.²¹

Emellett etikai szempontból is úgy vélte, hogy mivel a legtöbb natali klán joggal tartózkodott a területen, nem számított menekültnek, hanem nemzedékek óta ott élt, ezért megillette őket a földterület egy része.²²

¹⁸ Ezeken a tárgyalásokon a helyi főnökök hűségükért cserébe jellemzően azt kérték, hogy a brit kormány védje meg őket minden esetleges zulu portyázó betöréstől.

¹⁹ GUY 2008. 8.

²⁰ GUY 2012. 10.

²¹ IVEY 2008. 3.

²² A cikk eredetileg a *Natal Mercury Supplement* hasábjain jelent meg. Újabb közlése: *Sir Theophilus Shepstone and his Local Critics*. In: *Natalia*, 3. (1973) 1. sz. 13.

Közel ötven évvel később is fenti nézeteihez ragaszkodott egy újságcikkében. Továbbra sem hitt a civilizáció erőszakos terjesztésének eredményességében. Úgy vélte, amíg a lassú belső fejlődés magától nem teszi lehetővé az átalakulást, addig az afrikai lakosoknak szükségük van a törzsi szervezetre és a főnöki rendszerre. Ez biztosította egyben kellő ellenőrzésüket. Bár elismerte, hogy ősi berendezkedésük talán hiányosságokat mutatott bizonyos szempontból, azonban összességében meglehetősen hatékonynak tartotta. Úgy vélte, a „civilizálódás” megfelelő fokán belülről, maguktól fognak a hagyományos rendszerek átalakulni vagy éppen megszűnni.²³

Az első „bennszülött” ügyekkel foglalkozó bizottság munkája

A részletek megtervezését már nem egyedül vitte véghez. 1846-ban külön bizottság jött létre az afrikaiak helyzetének megvizsgálására, mely március 31-én kapta meg feladatára vonatkozó utasításait. A tagok között helyet kapott William Stanger föföldmérő, maga Shepstone, Gibb hadnagy hadmérnök, valamint Newton Adams és Daniel Lindley amerikai misszionáriusok.²⁴

A bizottság 1847 tavaszán készült el első jelentésével, melyben egyértelműen tetten érhetőek Shepstone gondolatai. Nem látták túl rózsásan a helyzetet. Véleményük szerint a régi rend az afrikaiak között megbomlott, a főnökök hatalma sok helyen erősen lecsökkent. Ugyanakkor a brit kormányzat teljesen tehetetlen maradt, hiszen hiába hirdettek ki törvényeket, ha nem álltak rendelkezésre megbízottak és ügynökök, hogy azokat be is tartassák. Úgy ítélték meg, hogy a területen élő közel 100 000 afrikai ex lex állapotba került.²⁵

Természetesen a problémák orvoslására megoldási javaslatot is tettek. Nem kívánták a helyi lakosságot kitelepíteni, sokkal inkább azt tartották kívánatosnak, hogy megfelelő felügyelet alatt kordában tartsák őket.

Megállapítást nyert, hogy a felállítandó rezervátumok mindegyikébe célszerű lenne egy kormányzati tisztviselőt kinevezni, valamint helyi rendőri alakulatot szervezni európai tiszt vezetésével.

A helyi tisztviselő dolga nem csupán az afrikaiak felügyelete lett volna, hanem a népesség összeírása is, valamint a bíraskodásban is kulcsszerepet szánt nekik a bizottság. Kisebb bűnügyekben, valamint civil ügyekben a helyi tisztviselő dönthetett volna, a főnökökből álló tanács közreműködése mellett. Az ítélezés során, ahol csak lehetséges volt, a helyi szokásjogot kellett alkalmazni. Fellebbezni a „bennszülött” ügyekért felelős diplomáciai

---

²³ Sir Theophilus Shepstone and his Local Critics. In: Natalia, 3. (1973) 1. sz. 24.

²⁴ IVEY 2008. 24-25.

²⁵ GUY 2012. 3.

ügynökhöz, azaz magához Shepstone-hoz lehetett.²⁶ Tehát jogi szempontból alapvetően egy kevert rendszer működött volna brit és helyi elemekkel.

Minden rezervátum területén szerettek volna misszionárius állomást, valamint iskolát alapítani, ahol különösen nagy hangsúlyt helyeztek volna a mezőgazdasági ismeretek elméleti és gyakorlati oktatására.²⁷ A rezervátum területe állami tulajdont képezett, melyen az afrikaiak kollektív módon birtokolhatták a földeket.²⁸

A szeparáció minél teljesebb mértékű fenntartásának érdekében engedély nélkül nem lehetett kereskedni a rezervátumok területén, és engedélyt csak abban az esetben kaphatott egy kereskedő, ha előzőleg tételes listát mutatott be az általa forgalmazni kívánt árukról.²⁹

A rezervátumok számát végül tízben határozták meg, átlagosan 30 000 afrikait telepítettek egy-egy területre.³⁰ A rezervátumok főszabályként nem egy klán embereit tömörítették, hanem sokkal többet, területükön nagyon vegyes módon éltek az afrikaiak.

Már a tervezés során kérdésessé vált a létesítendő iskolák, missziós állomások, rendőri alakulatok fenntartásának mikéntje. Shepstone erre vonatkozóan adó kivetését javasolta, azonban a hadügyminisztérium kétségesnek tartotta, hogy az adó ténylegesen beszédhető lesz-e.³¹

Végül Earl Grey hadügyminiszter a bizottság eme meglehetősen magas költségekkel megvalósítható elképzeléseit elutasította. Válaszában a rezervátumok területén tevékenykedő tisztviselőket egyenesen kiválthatónak ítélte. Szerinte a helyi főnököket kellett volna felruházni a saját klánjuk feletti teljes hatalommal, melynek gyakorlása során a helyi szokásjog érvényben maradhatott volna.³²

A bizottság 1848-as megszűnéséig több rezervátum ténylegesen is felállításra került, azonban – mivel Shepstone rendelkezésére nem álltak kellő anyagi eszközök – a tervezett fejlesztések zöméről le kellett mondani.

Egyedül a missziós állomások megtelepedését tudta támogatni az állam. Minden állomás kapott saját céljaira 200 hektár földet, valamint elkülönítésre került további 2 400-3 600 hektárnyi terület az állomások közvetlen közelében ama bennszülött családok számára, akik felvéve a keresztyéniséget, az állomások mellett kívántak letelepedni.³³

²⁶ GUY 2008. 4.

²⁷ MCCLENDON 2002. 19.

²⁸ IVEY 2008. 27-29.

²⁹ IVEY 2008. 30.

³⁰ A rezervátumok száma az 1880-as évekre már elérte a negyvenet.

CELE 2010. 46. és IVEY 2008. 32.

³¹ IVEY 2008. 34.

³² GUY 2008. 6.

³³ IRELAND, WILLIAM: *Historical Sketch of the Zulu Mission in South Africa*. Boston, American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1864. 13.

Emellett felállításra került egy bennszülöttekből álló rendőrségi alakulat is, mely eleinte száz, később kétszáz főből állt, és öt európai tiszt irányítása mellett működött. Azonban anyagi megfontolásokból az egységet 1851-ben feloszlatták. Ezt követően egészen 1874-ig nem szerveztek hasonló alakulatot.³⁴

A pénzügyi források hiányának következtében egyetlen út bizonyult járhatónak, a kezdetek óta gyakorolt közvetett irányítási rendszer fenntartása.³⁵ Ennek a felemás eredménynek az lett a következménye, hogy az egész szisztéma bizonytalanná vált. Az elégtelen megélhetést biztosító rezervátumok nem voltak képesek a teljes afrikai lakosságot eltartani, így többen telepes farmokon, vagy állami földeken próbáltak boldogulni.³⁶

Emellett – az eredeti szándékkal ellentétesen – a kialakított rendszer nem a változások elindulását segítette elő, hanem konzerválta a területen a helyi szokásjog alkalmazását, valamint elősegítette a korábban kialakított törzsi keretek között működő szisztéma továbbélését.³⁷

A kolónia területén élő afrikai lakosságot a kormányzat több módon igyekezett hasznosítani. Natal korai időszakában a rendelkezésére álló katonai alakulatok jobbra törzsi regimentekből tevődtek össze. Hűségért szolgálatukért az állam nem közvetlenül a katonákat jutalmazta meg, hanem a főnököket, akik aztán belátásuk szerint ezt szétosztották embereik között.

Shepstone ettől a rendszertől is azt várta, hogy még inkább növeli az afrikaiak lojalitását a brit kormányzattal szemben. Emellett reményei szerint egy egyesült afrikai hadsereg –a megszokott törzsi keretek szétfeszítése mellett – elősegíthette az egységesség és a nemzeti érzés megszületését is.

A rezervátumok kialakítása során az őslakosok, akiknek számát az 1870-es évek végére 300 000 főre becsülték, összességében 800 000 hektárnyi földet kaptak. Ezzel szemben a 20 000 főre tehető telepes lakosság 2,4 millió hektár területtel rendelkezett. Mintegy 1,6 millió hektárnyi föld pedig lakatlanul, illetve megműveletlenül maradt.

A területek határait nem jelölték ki pontosan. Az általános feltevés abban állt, hogy ahol a telepesek farmjai véget értek, ott kezdődött a rezervátum területe. Sok esetben a határmenti farmok számára kijelölt földeken generációk óta afrikai családok éltek, akik helyben is maradtak. Ez főként

---

³⁴ MAHONEY 2001. 21-23.

³⁵ Ennek ellenére Natal területén hivatalosan egészen 1848-ig közvetlen kormányzati rendszer állt fenn. A telepesekre és afrikaiakra ugyanazok a szabályok vonatkoztak.

MCCLENDON 2002. 15.

³⁶ MCCLENDON 2002. 20.

³⁷ DU BOIS, DUNCAN: *Natal south coast region: a review of African interaction with colonization*. H.n., k.n., 2014. 3. (a továbbiakban DU BOIS 2014)

akkor nem jelentett különösebb problémát, mikor ugyan a farm területének kijelölése megtörtént, de a birtokos személyesen nem jelent meg.³⁸

A rezervátumok kialakítása nem csupán azt a célt szolgálta, hogy az európai telepeseket és afrikaiakat átmenetileg elkülönítsék, hanem kijelölésükben stratégiai megfontolások is szerepet játszottak. Általában úgy kerültek felállításra, hogy lehetőleg ütközőzónát képezzenek a lojális törzsek letelepítésével a telepesek területei, valamint a Natalon kívüli, nem lojális klánok területei között.³⁹

Ebben a korai időszakban – az egyensúly keresésének közepette – időnként a sűrlődások is elkerülhetetlennek bizonyultak. Így például 1847-ben egy lázadó kisebb főnököt, Fodót kellett térdre kényszerítenie a brit katonai alakulatoknak. Büntetésként megfosztották pozíciójától. Shepstone úgy vélte, hogy az eset jó például szolgált a többi főnök számára. Ugyanakkor hamarosan világossá vált, hogy a helyére kinevezett személynek nem engedelmeskedtek az emberek, ezért idővel kénytelen volt Fodót tisztségébe visszahelyezni.⁴⁰

A rendszer kialakításakor még gyakorinak számítottak a marhalopások, azonban ennek csakhamar véget vetett a kormány politikája, miszerint, amennyiben nem sikerült a vétkeket kézre keríteni, akkor a teljes klánt büntették meg. Ily módon néhány éven belül marginális problémává szorultak vissza az ilyen lopási esetek.⁴¹

Egy 1849. június 23-án kiadott rendelet szabályozta az afrikaiakra vonatkozó jogi eljárások menetét. A második paragrafus az alkormányzót ruházta fel azzal a hatalommal, hogy arra megfelelő személyt, vagy személyeket jelöljön ki az ilyen bírósági ügyek felügyeletére. Végso fellebbezéssel az alkormányzóhoz lehetett fordulni, akinek döntése véglegesnek minősült. Az alkormányzót a negyedik paragrafus felruházta minden olyan hatalommal, mely egy legfőbb főnököt illetett meg, és lehetővé tette számára az alatta álló főnökök bármelyikének leváltását.⁴²

---

³⁸ Erre általában akkor került sor, ha az adott földtulajdonos telekspekuláns volt.

GUY, JEFF: *The Remarkable Mr. Peppercorne: (or Adam Smith in Msinga)*. Durban, University of KwaZulu-Natal, 2011. 8. (a továbbiakban: GUY 2011)

³⁹ MCCLENDON 2002. 18.

⁴⁰ MAHONEY 2001. 9-11.

⁴¹ MAHONEY 2001. 15.

⁴² *Select Constitutional Documents Illustrating South African History 1795-1910*. Szerk.: EYBERS, G. W. London, George Routledge & Sons, 1918. 237. (a továbbiakban: EYBERS 1918)

Kunyhóadó

1849-ben még Martin West alkormányzóságának idején került bevezetésre a 7 shillingben megállapított éves kunyhóadó.⁴³ Az összeg az évek folyamán jelentősen megemelkedett. 1875-re a kezdeti érték pontosan kétszeresét kellett befizetni.

Az így befolyt összeg jelentős bevételi forrást jelentett a natali kormányzat számára. Annak ellenére, hogy ezt az adónemet kizárólag a rezervátumok lakóitól szedték be, maguk a befizetők nem sok hasznát látták ennek. A rezervátumok területén csupán minimális szociális jellegű fejlesztésekre került sor a korszakban, infrastrukturális előrelépésre pedig jószerivel egyáltalán nem.⁴⁴

Első ízben, 1850 nyarán személyesen Shepstone gyűjtötte be az adót, méghozzá várokozásokon felüli eredménnyel.⁴⁵ A siker titka főképp abban állt, hogy Shepstone tisztában volt azzal, a rezervátumok lakói általában nem rendelkeznek készpénzzel, így hajlandó volt az általuk megszokott fizetőeszközt, a marhát is elfogadni.

Earl Grey elismerően nyilatkozott Shepstone teljesítményéről, ugyanakkor bizonyos változtatásokat is javasolt. Véleménye szerint azzal is elősegíthető volt a főnökök elismertségének növelése, ha ők maguk szedik be helyben az adót, és azt a teljes klán egy összegben fizeti meg a hivatalnokoknak.⁴⁶

Mivel az ilyen jellegű terhek viseléséhez az afrikaiak nem voltak hozzászokva, ezért a kunyhóadóról eleinte azt hitték, hogy csupán egyszeri hozzájárulásról van szó, és nem évente befizetendő összegről.⁴⁷ Ez később komoly fennakadásokhoz vezetett. A kormányzat minden évben nem is tudta behajtani a kirótt adóterheket.

A helyben lakó tisztviselők rendszere

1849. augusztus 1-jén a Shepstone-nak korábban szabad kezét adó Martin West alkormányzó hirtelen elhunyt. A helyére kinevezett Benjamin Pine, elődjével ellentétben arra törekedett, hogy megtörje Shepstone hatalmát és önállóságát.⁴⁸

---

⁴³ Shepstone a klánokkal való kapcsolattartás során erősen támaszkodott azokra a bevett formákra, amik a klánokon belül már korábban is szokásban voltak. Magának a kunyhóadó beszédésének mintájául is a betakarítási ünnepek összejövetelei szolgáltak. Az itt alkalmazott különböző formalitási követelmények mind azt célozták, hogy az alá-fölrendeltség lehetőleg mindenki számára világos legyen. MAHONEY 2001. 19.

⁴⁴ DU BOIS 2014. 6.

⁴⁵ IVEY 2008. 41.

⁴⁶ IVEY 2008. 43-44.

⁴⁷ GUY 2011. 14.

⁴⁸ IVEY 2008. 40.

Ennek jegyében 1850-ben először került sor a rezervátumok területén helyi tisztviselők kinevezésére.⁴⁹ A megbízások egy évre szóltak. Az ekkor hivatalba került személyek tisztségben maradásáról az alkormányzó dönthetett, Shepstone véleményének meghallgatása után.

A kinevezett tisztviselők olyan közvetítő csatornát jelentettek, melyen keresztül a kormányzat felügyelhetette az afrikaiakat, beszédhette az adót, valamint utasításokat adhatott ki.⁵⁰ Kezdetben sem részletes munkautasítással, sem pénzkerettel nem rendelkeztek. Általában azzal sem voltak egészen tisztában, hogy pontosan mit vár tőlük a kormányzat, mivel eleinte egyetlen konkrét feladatot jelöltek ki számukra, statisztikai információk gyűjtését.⁵¹

Kinevezésüket követően néhány hónappal, 1850 októberében kapták meg Shepstone-tól első részletesebb utasításukat. Ennek alapján legfontosabb feladatuk abban állt, hogy minden eszközzel buzdítsák az afrikaiakat, hogy fehér telepeseknél vállaljanak munkát.

Shepstone tájékoztatójában azt is világossá tette, hogy mit ért indirekt kormányzás alatt. Az előjáróknak a helyi főnökök hatalmát nem aláásniuk kellett, hanem csupán kordában tartaniuk. Ennek megfelelően viszályok esetén inkább a főnökökön keresztül kellett eredményt elérniük, és nem direkt beavatkozás útján.

1850 novemberében az alkormányzótól arra kaptak utasítást, hogy havi, negyedévi, és évi bontásban tegyenek jelentést, amelyben ki kellett térniük olyan speciális statisztikai adatokra, mint a megművelt területek nagyságára, a megkötött munkaszerződések számára, a marhák számára, hány ügyben bíraskodtak, valamint a népesség számára nemenkénti megosztásban.⁵² Ahogy azt Shepstone is várta, az összeírás gondolatát – különösen a nőkét és marhákét – az afrikai lakosság nagyon ellenségesen fogadta. Így azt rövidesen le is kellett állítani.⁵³

Nagyon nehéz volt megtalálni a kezdeteknél azt az egyensúlyi állapotot, amikor a főnökök már megfelelő kontroll alatt álltak, azonban embereik szemében tekintélyük még nem csorbult.

A kezdeti szabályozás a bűnügyek tárgyalását a helyi brit tisztviselők elé utalta. Ezt a szabályozást azonban a legtöbb főnök figyelmen kívül hagyta, és maga járt el az ilyen esetekben. A helyi tisztviselő ilyenkor általában tehetetlen volt, hiszen nem is jutott tudomására, hogy mi történt. Ez alól kivételt képeztek azok az ügyek, mikor a vesztes fél fellebbezett. Amennyiben

---

⁴⁹ IVEY 2008. 38.

⁵⁰ IVEY 2008. 47-48.

⁵¹ GUY 2011. 5.

⁵² GUY 2011. 9-10.

⁵³ MAHONEY 2001. 12-13. és GUY 2011. 11.

emiatt a helyi tisztviselők panaszt tettek feletteseiknél, általában – pontosan a főnökök tekintélyének megőrzése érdekében – eltussolták az ilyen ügyeket.

Később az egyensúly érdekében fordított lépésekre is sor került. Így például az 1850-es évek elején korlátozták annak lehetőségét, hogy a főnökök – megkerülve a helyi tisztviselőket – egyből Shepstone-hoz forduljanak ügyeikkel.

Idővel pontos utasítások hiányában is kialakult annak kerete, hogy mit is várnak el a helyi brit tisztviselőktől. A gyakorlatban feladatuk kettős volt. Az afrikaiak elsősorban alternatív bírósági fórumot láttak bennük. Amennyiben elégedetlenek voltak főnökük ítéletével, akkor fordultak hozzájuk. Azaz a helyi konfliktusok elsimításában vártak tőlük közvetítő szerepet. A határmenti farmok lakói pedig a határok pontos kijelölését, munkások toborzását, lopott marhák felkutatását és visszaszerzését remélték tőlük.⁵⁴

Sokat elárul Shepstone-ról a kinevezett helyi tisztviselőkkel szembeni bizalmatlansága. Pietermaritzburg és a rezervátumok közötti kommunikáció módja jellemzően informális és szóbeli volt. Ezt kihasználva Shepstone gyakorta küldött a területre hírnököket a tisztviselők tudta nélkül, így egy második, ellenőrző hírforrással is rendelkezett.⁵⁵

A második „bennszülött” ügyekkel foglalkozó bizottság munkája

1849 és 1852 között jelentős számú telepes érkezett Natal területére. Az újonnan érkezők elsősorban a rezervátumok rendszerét tették felelőssé az elégtelen munkaerőpiaci helyzet kapcsán.⁵⁶

William Clifford Holden misszionárius 1850-ben röpiratot adott ki, melyben több ponton is kárhoztatta a rezervátumok rendszerét. Ő egy egészen új elképzeléssel állt elő, mely szerint sokkal több eredményt lehetett volna felmutatni, ha az afrikaiak a fehér települések között éltek volna, azokhoz közeli kisebb falvakban. Ily módon lehetőségük nyílhatott volna a városokban munkát találni, és az így megkeresett pénzen az általuk használt földeket az államtól megvásárolni.⁵⁷

Shepstone a növekvő elégedetlenség közepette is inkább a nagymértékű telepesbeáramlásban látott veszélyt. Nézete szerint az afrikai lakosság nem volt felkészülve erre, és a várható kölcsönös elégedetlenség azzal fenyegetett,

⁵⁴ GUY 2011. 8.

⁵⁵ GUY 2011. 17.

⁵⁶ Valójában – ahogy azt George Ryder Peppercorne helyi tisztviselő már az 1850-es évek elején megállapította – a telepesek által felpanaszolt munkaerőhiány elsősorban nem a rezervátumrendszerből, hanem az alacsony munkabérek miatt fakadt.

MCCLENDON 2002. 14. és GUY 2011. 24.

⁵⁷ HOLDEN, WILLIAM CLIFFORD: *History of the Colony of Natal, South Africa*. London, Alexander Heylin, 1855. 187.

hogy újabb és újabb feszültségek keletkeznek majd a rezervátumok peremterületein, melyek idővel akár háborúba is torkolhatnak.⁵⁸

Emellett személy szerint mindig is az erőteljesebb kolonizáció és expanzió híve volt. Úgy gondolta, hogy ezzel két célt is szolgál a kormányzat. Egyfelől biztosítja a szomszédos – esetenként agresszív – helyi uralkodókkal szemben dominanciáját, másfelől pedig ily módon az új területeken élő afrikaiak „civilizálására” is sokkal nagyobb esély nyílik.⁵⁹

Éppen ezért született meg az a javaslata 1851-ben, hogy a széttagolt rezervátumrendszer felszámolása mellett hozzanak létre egyetlen nagy afrikaiak által lakott területet az Umkomazi folyótól délre, ahová felügyelő hivatalnokok útmutatásai mellett áttelepülhetne az összes klán, és ahol fel lehetne állítani számukra ipari iskolákat, valamint missziós állomásokat. Elgondolása szerint ezzel a feszültségek elkerülése mellett a telepések elégedetlensége is enyhíthető lett volna.

Javaslatát azonban elutasították, mivel annak végrehajtásához jelentős brit anyagi forrásokat kellett volna mozgósítani.⁶⁰ A problémákat azonban mindenki érezte. Ezért Benjamin Pine Shepstone javaslata helyett újabb bizottságot szervezett 1852-ben a helyzet felülvizsgálására.⁶¹

A kormányzó maga is aktívan bekapcsolódott a munkába. Egyik újítási javaslata arra irányult, hogy a főnököket tegyék fizetéssel hivatalnokokká. A bizottság ennél is tovább ment. A klánok „primitív” helyzetének fennmaradásáért elsősorban a főnököket tették felelőssé, így a teljes intézmény felszámolását javasolták, helyükre európai hivatalnokokat kívántak ültetni.

Pine 1854-ben újabb javaslattal állt elő. A rezervátumok területét kívánta redukálni. Elképzelése szerint kisebb területeket kellett volna lehasítani, melyek egy részét már nem törzsi keretek között élő afrikai családoknak, másik felét pedig európai telepéseknek adták volna.

Shepstone legnagyobb baja a javaslattal az volt, hogy a földek elvétele, anélkül, hogy máshol újabb területeket kapnának a klánok, a kormányzat szavahihetőségét vonta volna kétségbe. Ez pedig nézete szerint egyenesen oda vezetett volna, hogy a békés egymás mellett élés feltételei teljes mértékben megszűntek volna.⁶²

Éppen ezért 1854-ben egy lényegében az 1851-es indítványához hasonló tervvel állt elő. A Mzimkulu folyótól délre szeretne volna letelepíteni a teljes

---

⁵⁸ MCCLENDON 2002. 21.

⁵⁹ IVEY 2008. 75.

⁶⁰ MCCLENDON 2002. 23.

⁶¹ GUY 2011. 23.

⁶² IVEY 2008. 54-60.

natali afrikai lakosság jelentős hányadát. Itt legfőbb főnökként személyesen igazgatta volna a klánok életét a hagyományok megtartása mellett.

Fő elképzelése abban állt, hogy iskolák és missziós állomások felállításának segítségével az afrikaiakat békés farmerekké neveli ki, akiknek egy része Natal területén ingázva vállalhatna munkát annak érdekében, hogy a családok képesek legyenek kifizetni az adókat, valamint a fehér kereskedők által számukra felkínált árukért is pénzzel fizethessenek.⁶³

A kérdéses terület a pondo uralkodó, Faku fennhatósága alá tartozott. Fakuval való tárgyalásai a kívánt eredményre vezettek, sikerült a területet megszereznie, és az ott élő független kisebb főnökök is majdnem egyöntetűen elfogadták legfőbb főnöküknek.⁶⁴

A bizottság hosszas tárgyalások után maga sem tartotta elképzelhetetlennek a fennálló rendszer teljes átalakítását, sőt azt is támogatta volna, ha nem is a teljes „bennszülött” lakosságot, de mintegy 30-40 ezer afrikait kitelepítsenek Nataltól délre.⁶⁵ Végül Pine alkormányzó maga is megadta hozzájárulását.⁶⁶

Mindez azonban hiábavalónak bizonyult, mivel az ötlet számos támogatója ellenére, az újonnan kinevezett fokföldi kormányzó, Sir George Grey az elkülönítés gondolatát egyáltalán nem pártolta. Ehelyett – Holdenhez hasonlóan – olyan megoldásban gondolkodott, ahol az afrikaiak és az európai bevándorlók által alapított települések egymás mellett, elszórt módon helyezkedtek volna el. Ellenállásából fakadóan a kitelepítési terv 1855-re véglegesen kútba esett.⁶⁷

Érdemes kiemelni, hogy az elképzelés hátterében, a humánus érvek hangoztatása mellett, meghúzódtak Shepstone saját érdekei is. 1854-ben különösen intenzív levelezésben állt George Cato kereskedővel, akit üzleti partneréül szemelt ki. Az új területen több beruházást is terveztek, többek között az ott található rézbányákban rejlő lehetőségeket kívánták volna kiaknázni.⁶⁸

A főnökök hatalmának kérdése

1856-ban Pinenak távoznia kellett posztjáról, utóda John Scott idején Shepstone ismét a „bennszülött” ügyek egyedüli kezelőjévé vált.⁶⁹ Mint láthattuk, a helyi főnököknek kulcsszerepet szánt a közvetlen irányítási

---

⁶³ MCCLENDON 2002. 30.

⁶⁴ IVEY 2008. 68-69.

⁶⁵ MCCLENDON 2002. 24.

⁶⁶ IVEY 2008. 70.

⁶⁷ IVEY 2008. 71-72. és MCCLENDON 2002. 27.

⁶⁸ MCCLENDON 2002. 28-29. és IVEY 2008. 74.

⁶⁹ IVEY 2008. 78.

rendszerben. Engedelmességüket az esetek nagy többségében nem erőszakkal, hanem ajándékokkal vívta ki. Sokszor a „bennszülött” ügyekkel foglalkozó helyi tisztviselők is ilyen ajándékokkal kenyeresték le a környéken élő főnököket. 1863-tól – mintegy elismerve, hogy a főnökök is valahol az állam tisztviselői – mindannyian állami fizetésben részesültek.⁷⁰

Lojalitásuk fenntartásának egy másik fontos eszköze abban állt, hogy minden olyan lehetőségtől igyekeztek őket megfosztani, mellyel a brit hatalmi háttér nélkül is könnyedén megőrizhették befolyásukat és hatalmukat.

Ezek közül vitathatatlanul a boszorkányság vádja volt a főnökök körében a legközkedveltebb eszköz. Az ártó varázslatokkal való vád ugyanis kiváló lehetőséget biztosított számukra a népszerűtlen emberektől való megszabaduláshoz. A módszerrel a közösség előtti nyilvánosság legitimáló erejének felhasználása mellett lehetett különösebb bizonyítékok és tárgyalások nélkül megszabadulni a veszélyesnek ítélt ellenfelektől, riválisoktól. A rendszer egyben biztosította azt is, hogy rend és fegyelem uralkodjon az alattvalók között.⁷¹

Nem csoda, hogy ezt felismerve, a natali kormányzat mindent megtett ennek visszaszorítására. Ebben az is segítségükre volt, hogy a módszert az európai normák fényében teljesen barbárnak és embertelennek bélyegezhették.

Bár a korszakban több példát is találunk arra, hogy egyes főnökök hatalmát az alattvalók megkérdőjelezték, azonban arról nem beszélhetünk, hogy magának a főnöki rendszernek a létjogosultsága ingott volna meg.⁷² Utóbbi megállapítás különösen is igaz az örökletes főnökökre.

Az évek során Shepstone maga is lépéseket tett annak érdekében, hogy az örökletes főnöki rendszert felváltsa egyfajta kinevezési rendszerrel. Azonban az így kinevezett főnökök sosem voltak sikeresek, nagyon kevés követőt tudtak maguk mellett tartani. Még az 1880-as években is a Natal területén élő jelentősebb klánok élén örökletes főnökök álltak.⁷³

Erre nézve a pontos statisztikai adatok tükrében elmondható, hogy 1881-re ugyan csak a főnökök 2,57%-a töltötte be örökletes alapon pozícióját, de alattvalóik adták a terület afrikai lakosságának 70%-át.⁷⁴

A korszakban végig tetten érhető annak gondolata, hogy a teljes főnöki rendszer felszámolására lenne szükség. Azonban Shepstone ezeket a terveket rendre elutasította. Érzékletesen ír erről egy 1892-ben keletkezett cikkében.⁷⁵

---

⁷⁰ MAHONEY 2001. 11.

⁷¹ GUY 2011. 16. és MAHONEY 2001. 19-20.

⁷² MAHONEY 2001. 16.

⁷³ MAHONEY 2001. 7-8.

⁷⁴ MAHONEY 2001. 18.

⁷⁵ A cikk eredetileg 1892. január 29-én jelent meg a *Natal Mercury* hasábjain. Újraközlése:

A törzsfők hatalmának külső erővel való megtörését lehetetlennek minősítette, történeti példákra hivatkozva. Több alkalommal megtörtént, hogy adott főnököt megpróbálták hivatalából eltávolítani, nem ismerték el státuszát, száműzésbe küldték, azonban ezekkel a módszerekkel csupán azt érték el, hogy az érintettek mártírokká váltak. A precedensek szinte minden esetben azzal a hatással jártak, hogy a törzsi összetartozás érzése megnőtt, és a közösség tagjai még inkább ragaszkodtak örökletes vezetőikhez.

Ebből következően sokkal hatásosabbnak tartotta felhasználni őket, kamatoztatni a klánban elfoglalt pozíciójukat, befolyásukat. Natali éveiben mindvégig erre törekedett.⁷⁶

A poligámia kérdése és a házassági rend szabályozása

Alapvetően elmondható Shepstone politikájáról, hogy az afrikai nőkkel szemben előnyben részesítette a férfiakat. Míg korábban Natal területén több női főnökről is tudomásunk van, addig számuk ebben az időszakban drasztikusan visszaesett. A nők és férfiak viszonyát érintő vitákban minden esetben a férfiak pártját fogta.⁷⁷

Ugyanakkor egyoldalúak lennének, ha csupán ezeket a tényeket emelnénk ki. Shepstone volt ugyanis az is, aki több esetben az afrikai nők védelmére kelt. Így például – neki köszönhetően – a bántalmazott feleségnek jogában állt férjét szabadon elhagyni. Ilyen esetben a férj a nő családjának fizetett lobola⁷⁸ visszaszerzésére sem formálhatott igényt.

Az általános vélekedés szerint a nők megítélése az afrikaiaknál kimerült abban, hogy a férfiak szolgálóinak tekintették őket. Ebből fakadt a korszakban az a népszerű gondolat, miszerint a poligámia jegyében kötött házasságok és a rabszolgá transzakciók között szoros párhuzamot véltek felfedezni.

Több telepes és misszionárius is azzal érvelt, ha végre visszaszorítanák a hagyományos afrikai házassági szokásokat, akkor mód nyílna arra, hogy az európai értelemben vett család fogalma meghonosodjon körükben. Ezzel szemben a hivatalnokok nagy része – így Shepstone is – úgy látta, hogy az

---

Native Policy: The Reitz-Shepstone Correspondence of 1891-1892. In: *Natalia*, 2. (1972) 1. sz. 14-20.

⁷⁶ *Native Policy: The Reitz-Shepstone Correspondence of 1891-1892.* In: *Natalia*, 2. (1972) 1. sz. 15-17.

⁷⁷ MAHONEY 2001. 27.

⁷⁸ A hajadon apjának átadott marhák megnevezése. Alapvetően azt a célt szolgálta, hogy a leendő férj biztosítékot nyújtson a lány családjának arra vonatkozóan, hogy képes lesz feleségét megfelelő módon eltartani. A legtöbb misszionárius ezt a korszakban máshogy értelmezte, a szokásban a nők tárgyasítását látták.

egyetlen jogos módszer a változások ösztönzésére az, ha közvetett eszközökkel szabályozzák az afrikaiak házasságkötéseit.⁷⁹

A telepesek az 1860-as évektől kezdődően nem csupán a poligámia szokásának eltörlését, hanem az afrikaiak adóterheinek növelését is egyre hangosabban követelték. 1867-ben egyenesen azzal a javaslattal álltak elő, hogy duplázzák meg a kunyhóadó összegét. Ezt Shepstone túlzottan veszélyes lépésnek tartotta, ezért helyette házassági adó kivetését javasolta. Az ötletet támogatta a birodalmi kormányzat is, így született meg az 1869. évi 1. törvény.

A helyi főnököket tették felelőssé az új szabályok bevezetéséért és a befolyó összegek összegyűjtéséért, adminisztrálásáért. Az adó bevezetése mellett szükség volt a házasság érvényességéhez az ara tanúk előtti beleegyezésre is, valamint a lobola összege közemberek esetében nem haladhatta meg a 10 marhát.⁸⁰

A szabályozás végül nem eltörölte, csupán korlátok közé szorította a poligámiát. Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a telepesek többsége morális alapon utasította el az afrikaiak eme szokását, valamint annak gyakorlatát, hogy az elhunyt családfő öccse elvette annak megözvegyült feleségeit. Azonban nem vették figyelembe a hagyományos gyakorlat praktikus oldalát, mellyel Shepstone nagyon is tisztában volt. Ugyanis ez a szokás biztosította a klánon belül a legegyszerűbb módon, hogy az elhunyt gyermekeinek felnevelése garantált legyen, valamint azt, hogy a család, mint termelő közösség egyben maradjon, ne bomoljon fel.⁸¹

A törvény megalkotásakor a lobola mértékének csökkentését azért tartották szükségesnek, hogy fiatalabb, kevesebb vagyonnal rendelkező férfiaknak is legyen esélyük megházasodni.⁸² Ezzel párosult az a kikötés is, hogy a házasság előtt kialakult lobola értékétől később már nem lehetett eltérni.⁸³

Szintén a házasság szabadabb rendszere felé mutató lépés volt az ara beleegyezésének megkövetelése, hiszen korábban számos esetben az apák egyszemélyben döntöttek a házasság kérdéséről, sokszor ezzel lányukat nem kívánt frigyre kényszerítve.

Az új szabályozás magával vonta az afrikai férfiak zömének elégedetlenségét. Egyre sűrűbben érkeztek arra nézve is panaszok, hogy a

⁷⁹ MARTENS, JEREMY: *The Impact of Theories of Civilization and Savagery on Native Policy in Colonial Natal*. H.n., African Studies Association of Australasia and the Pacific, 2003. 5. (a továbbiakban: MARTENS 2003)

⁸⁰ GUY 2012. 12.

⁸¹ SHEIK, NAFISA ESSOP: *Relations of Governance: Gender, Law and the Making of a Colonial Order (Natal, 1843-1911)*. H.n., k.n., 2010. 17. (a továbbiakban: SHEIK 2010)

⁸² Korábban sokszor megesett, hogy az apák mohósága miatt – akik minél több marhát szerettek volna szerezni leendő vejüktől – a fiatalabb férfiaknak esélyük sem volt a jómódú, idősebb klántagokkal szemben.

⁸³ *Sir Theophilus Shepstone and his Local Critics*. In: *Natalia*, 3. (1973) 1. sz. 25.

törvény bevezetésének hatására az afrikai nők fokról-fokra öntudatosabbakká és kezelhetetlenebbekké váltak.

Sokan egyenesen visszajára fordították a telepések morális érvelését, arra hivatkozva, hogy sokkal inkább az új szabályozás vezetett erkölcsileg megkérdőjelezhető viselkedéshez, mivel sok lány – engedetlen módon elhagyva családját – az illendő viselkedéssel össze nem egyeztethető módon kereste meg napi betevőjét a városokban.

Ugyanez volt magának Shepstone-nak is a véleménye, aki azt is hozzátette, hogy a hagyományos afrikai szokásjog is védte a nők jogait, mivel amennyiben a férj nem bánt jól feleségével, visszamehetett apjához, aki csak bizonyos büntetés megfizetését követően engedte vissza lányát a férjhez. Annak érdekében, hogy ezzel a lehetőséggel az apák ne éljenek vissza, a férfiak igazságtalan esetekben hagyományosan a helyi főnökhöz fordulhattak jogorvoslatért.⁸⁴

Végül 1875-ben a tiltakozások figyelembevételével a kormányzat meghátrálásra kényszerült, és a házasságkötési adót teljes egészében eltörölték. Ugyanakkor a házasságkötésre vonatkozó egyéb szabályok továbbra is érvényben maradtak.⁸⁵

A városokba áramló afrikai munkaerő helyzete

Az elkülönített rendszer mellett eleinte az afrikaiak nem szívesen hagyták el a rezervátumokat és kerestek munkalehetőséget a telepések között. Ebből fakadóan a növekvő munkaerőhiányt az 1860-as évek elején indiai munkások importálásával próbálták orvosolni.⁸⁶ Ez különösen a cukornád termesztés elterjedésével párhuzamosan vált szükségessé. Csakhamar általánossá vált az a nézet is, miszerint az indiai munkások sokkal megbízhatóbbak, engedelmesebbek és csak elenyésző mértékben drágábbak a helyieknél.⁸⁷

Ezzel együtt Natal területén a korszakban végig a telepések egyik visszatérő panaszát képezte az elégtelen afrikai munkaerő felhánytorgatása. Ezt a hiányt tovább növelte a tény, hogy 1866 és 1874 között felfüggesztették az indiai munkaerő beáramlásának lehetőségét is.

Növekvő problémát jelentett az is, hogy szemben a telepések véleményével, a rezervátumok területe egyre kevésbé volt képes eltartani a

---

⁸⁴ SHEIK 2010. 29-31.

⁸⁵ MARTENS 2003. 7.

⁸⁶ Eleinte a telepések hasznosnak vélték a lépést, azonban azzal nem számoltak, hogy a bevándorlási jog elnyerése érdekében munkával töltött évek után az indiai családok nem térnek haza, hanem helyben telepsznek le. Ennek köszönhetően idővel nem pusztán fizikai értelemben kellett mellettük élni, hanem a gazdasági élet bizonyos területein is megjelentek versenytársakként.

POPKE 2003. 252-253.

⁸⁷ DU BOIS 2014. 2.

gyorsan szaporodó afrikai lakosságot, így idővel sokan elhagyták ezeket a területeket és máshol próbáltak letelepedni. Az 1870-es évekre az afrikai lakosság több mint fele olyan földeken élt, melyek jogilag nem tartoztak hozzájuk.⁸⁸

Az 1880-as években a rendszer alapjaiban rendült meg, mikor a megnövekedett rezervátumi lakosság tömegesen áramolt ki a telepesek által lakott zónákba, ezzel az elkülönítésre épülő berendezkedést teljesen megbontva.⁸⁹

A városokba áramló afrikaiak helyzetének vizsgálata során talán a legjobb mintát Durban jelenti, mivel élen járt azoknak az elkülönítési módszereknek a kidolgozásában, melyek városi környezetben jól alkalmazhatónak bizonyultak.⁹⁰

A Durbanbe áramló afrikai lakosságról elmondható, hogy rendkívül mozgékony volt, és jellemzően egyedülálló férfiakkal állt, akik rövid időre szerződéses vagy alkalmi munkásként helyezkedtek el a városban.

Az így munkát keresőket alapvetően négy területen foglalkoztatták. Kaphattak havi munkaszerződést, ebben az esetben általában házkörűli munkákra, vagy bolti kisegítői feladatokra alkalmazták őket. Mások mosásból vagy riksa húzásból tartották el magukat. Egy újabb csoportjuk pedig alkalmi munkásként napról-napra próbált feladatot találni magának. Ők rendszerint a kikötőben nyertek alkalmazást, ebből fakadóan idejük nagy részében itt lézengtek arra várva, hogy valaki felfogadja őket.

Növekvő számuk a fehér telepesekben félelmet keltett. Ráadásul nem minden esetben lehetett munkaerejükre számítani, mivel sokszor megesett, hogy amennyiben alacsonynak találták a kínált munkabéreket, egyszerűen elhagyták a várost, és visszamentek a rezervátumokba.

A helyzet kordában tartására Shepstone egy sor törvényt dolgozott ki 1873 folyamán. Az alkalmi munkát keresők maximum öt napot tölthettek keresgéléssel a városban. Mindegyiküket regisztrálták, és ennek díját be kellett fizetniük. Emellett amíg a városban tartózkodtak, megkülönböztető jelvény viselésére kötelezték őket. Továbbá minden olyan munkát el kellett fogadniuk, melynél a helyi előljáró által megállapított minimum bért megadták nekik.⁹¹

A korabeli sajtó és könyv felhozatala végig tekintve világosan kitűnik, hogy a telepesek a növekvő afrikai jelenlétről hogyan vélekedtek. 1886-ban a *Natal Mercury* hasábjain például a következő megfogalmazásokkal

---

⁸⁸ GUY, JEFF: *The Destruction of the Zulu Kingdom*. 3. kiadás. Durban, University of KwaZulu-Natal, 1994. 43. (a továbbiakban: GUY 1994)

⁸⁹ POPKE 2003. 251.

⁹⁰ POPKE 2003. 250.

⁹¹ POPKE 2003. 256.

találkozhatunk: „*társadalmi pestis ... mely járványként terjed ... aláásva minden biztonságérzetet*”.⁹²

Swanson kutatásai során arra a megállapításra jutott, hogy a korszakban minden kritikus kárhoztatta a városi környezetet, ahol a „nemes vademberek” csak a civilizáció fonák oldalával találkozhattak, mely teljesen korrupt és romboló hatást gyakorolt rájuk, és ezáltal jelenlétük a fehér telepesek számára egyre inkább fenyegetést jelentett.⁹³

Érdemes a híres korabeli író, Anthony Trollope véleményét is megemlíteni. Dél-Afrikáról szóló könyvében a városba áramló afrikaiakról ő is nagyon lesújtó véleménnyel írt. Úgy látta, hogy sokan közülük alattomosak, hazuggá és tolvajjá váltak. Megemlíti egy helyi telepessel folytatott beszélgetést is, ahol a telepes a következő módon fogalmazott velük kapcsolatban: „*Továbbra is kaffír, de olyan kaffír, aki már elsajátította az európai ravaszkodást, ugyanakkor még nem érintette meg az európai lelkiismeret.*”⁹⁴

A városba áramlók közül egyre többen próbálkoztak alkalmi munka helyett valamilyen illegális ügyeskedéssel. Sokan közülük marihuánát árultak, mások használt ruhákkal házaltak, ismét mások gógynövényeket vagy épp szerelmi bájitalokat árusítottak, sokan pedig szerencsejátékkal próbálkoztak.⁹⁵

1893-ban belügyi kérdésekben Natal önkormányzati jogokat nyert. Ezt követően ahol tudták, a hatóságok korlátozták a nem európaiak jogait. Már a következő évben törvény született, mely leszármazási alapon kizárta a választók közül mind az indiaiakat, mind az afrikaiakat. Egy 1897-ben hozott törvény pedig felruházta a helyi hatóságokat annak jogával, hogy saját hatáskörükben adhassanak ki, vagy vonhassanak vissza kereskedelmi engedélyeket. A törvényt jobbra arra használták fel, hogy a nem európai származásúakat kizárják a kereskedelemről.⁹⁶

A gyakorlatban a korlátozások ellenére a problémák megmaradtak. A szabályok betartásának fontosságára hívja fel a figyelmet 1904-ben John Chadwick főtisztviselő. Ahogy ő fogalmaz: „*Meg kell értetni velük [az afrikaiakkal], hogy a városok olyan speciális helyek, amelyek a fehér emberek számára szolgálnak lakóhelyül. Amennyiben munkát keresve felkeresik ezeket a városokat, be kell tartaniuk az előírásokat.*”⁹⁷

⁹² Idézi Jeffrey Popke.

POPKE 2003. 258.

⁹³ SWANSON, MAYNARD: „*The Durban system*”: roots of urban apartheid in colonial Natal. In: *African Studies*, 35. (1976) 1. sz. 163. (a továbbiakban: SWANSON 1976.)

⁹⁴ TROLLOPE, ANTHONY: *South Africa*. I. kötet. 4. kiadás. London, Chapman and Hall, 1878. 208.

⁹⁵ POPKE 2003. 259.

⁹⁶ POPKE 2003. 255.

⁹⁷ Idézi Maynard Swanson.

SWANSON 1976. 163.

A korszakban – mint az a fenti idézetből is kivehető – alapvetően úgy kezelték az afrikaiakat, mint akik a városokban csupán látogatók, átutazók, ahol egyáltalán nem értenek semmit, és maguktól nem igazodnak ki. Számuk visszaszorítására Shepstone 1873-as szabályozási kísérlete óta alapvetően két módszert használtak. Megpróbálták a városokba áramlók számát korlátozni, valamint igyekeztek biztosítani, hogy csak azok léphessenek be, akiket aztán valóban alkalmaztak is.

Eme korlátozó kísérletek hátterét számos jogszabály jelentette. Ezek közül a legfontosabb talán az az 1901-ben elfogadott törvény, mely minden afrikait arra kötelezett, hogy a városba érkezve, a helyi rendőrörsön regisztrálja magát. Aki ezt elmulasztotta, az kitoloncolható volt.⁹⁸

A szokásjog kodifikációja

Shepstone hosszú éveken keresztül ellenállt annak a követelésnek, hogy az afrikai szokásjogot írásba foglalják. Mikor erre végül sor került, be is jelentette visszavonulási szándékát.⁹⁹

A kodifikáció első lépésének megtétele az 1875-ös esztendőhöz köthető. Az ekkor életbe lépett 1875. évi 26. törvénnyel teljes mértékben kivették Shepstone kezéből az afrikaiak feletti bíraskodást. A törvény lehetővé tette az alkormányzó számára, hogy kinevezzen akár afrikaiakat, akár európai származású tisztviselőket az afrikaiak közötti jogviták felügyeletére. Az így kinevezett személyek bármilyen polgári ügyben eljárhattak abban az esetben, ha a jogvita afrikaiak között alakult ki.

Fellebbezéssel a „bennszülött” ügyekért felelős felsőbb bírósághoz lehetett fordulni. Ez a bíróság egyetlen bíróból állt, akit a feladatra az alkormányzó nevezhetett ki. Mikor a helyzet úgy kívánta, akkor az egyszemélyes bíróság újabb személyek bevonásával testületté alakulhatott.

Innen további fellebbezésre nyílt lehetőség a fellebbezési bírósághoz. Ez az újonnan felállított szerv a Natali Legfelsőbb Bíróság részeként került megszervezésre. Tagjai között helyet foglalt egy főbíró, a „bennszülött” ügyekért felelős felsőbb bíróság bírója, valamint a „bennszülött” ügyekért felelős titkár.

Emellett az alkormányzó tanácsot állított fel az afrikai szokásjog kodifikációjára. Ebben helyet kapott a natali főbíró, az állami főjogtanácsos, a „bennszülött” ügyekért felelős titkár, a „bennszülött” ügyekért felelős felsőbb bíróság bírója, valamint további három kinevezett személy. A testület döntésképesé akkor vált, ha tagjai közül a tanácskozáson legalább öten részt vettek. A tanács munkáját két év alatt kellett, hogy befejezze.

---

⁹⁸ POPKE 2003. 260.

⁹⁹ IVEY 2008. 83.

Ezzel azonban feladata nem ért véget, később felügyelnie kellett arra, hogy az így írásba foglalt szokásjogot folyamatosan aktualizálják a szükségletekhez igazodva. A szükségesnek ítélt változtatásokat az alkormányzó hagyhatta jóvá a végrehajtó tanács egyetértése mellett.¹⁰⁰

A kodifikációval tulajdonképpen bebetonozták a patriarchális berendezkedést, mely az európai származású telepesek és afrikaiak, valamint afrikai férfiak, illetve nők és gyerekek között fennállt.¹⁰¹

1878-ban a fenti törvényt pontosították és kiegészítették. Tételeken meghatározásra került, hogy az afrikai szokásjog felügyelői – akik korábban csak polgári ügyekben járhattak el – a jövőben milyen kisebb büntetőügyekben bírászkodhatnak.¹⁰²

Az 1887. évi 44. törvényt tovább finomította a rendszert. A felügyelők által elbírált bűnügyek esetén, amennyiben felülvizsgálatra került sor, ennek elvégzésére a „bennszülött” ügyekért felelős titkár kapott felhatalmazást. Ő helyben hagyhatta, megváltoztathatta, módosíthatta, vagy hatálytalaníthatta a korábban megszületett döntést.

A jogszabály a legfőbb főnöknek tekintett kormányzót¹⁰³ további jogokkal ruházta fel. Arra is felhatalmazást kapott, hogy új főnököket nevezzen ki, klánokat olvasszon össze, vagy épp osszon több részre. Szintén szabadon rendelkezhetett a klánok haderejével a területen belüli zavargások vagy honvédő háborúk idején. Emellett jogában állt az afrikaiakat közmunkára kötelezni.¹⁰⁴

Mivel az 1875-ben felállított jogkodifikációs tanács érdemben több mint tíz éven keresztül nem tett semmit sem, ezért az írásba foglalt szokásjog véglegesnek szánt változatát csak 1891-ben adták ki.¹⁰⁵

Ebben a korábbi törvényeket is több ponton pontosították. Így például egyértelműen megfogalmazásra került, hogy a legfőbb főnök elsőszámú, végrehajtással megbízott hivatalnok a „bennszülött” ügyekért felelős titkár. Ő fogadta az afrikaiak által benyújtott kérvényeket, ő gyűjtötte be a főnököktől az információkat, és tett ez alapján rendszeres jelentéseket a kormányzónak.¹⁰⁶

---

¹⁰⁰ EYBERS 1918. 248-251.

¹⁰¹ SHEIK 2010. 32-33.

¹⁰² EYBERS 1918. 252.

¹⁰³ Natal élén 1880-ig alkormányzók, ezt követően kormányzók álltak.

¹⁰⁴ EYBERS 1918. 253-255.

¹⁰⁵ Újabb felülvizsgálatára csak 1932-ben került sor.

MCCLENDON, THOMAS: „A dangerous doctrine”: *Twins, Ethnography, and the Natal*. H.n., k.n., [1996] 3. (a továbbiakban: MCCLENDON 1996) és *Sir Theophilus Shepstone and his Local Critics*. In: *Natalia*, 3. (1973) 1. sz. 23.

¹⁰⁶ EYBERS 1918. 259.

A joggyűjtemény elsősorban családjogi kérdésekkel foglalkozott (házasság, öröklés).¹⁰⁷ Az ekkor írásba foglalt előírások már egyfajta keveredését mutatták a tényleges szokásjognak és az eltelt 35 évben felvett európai jogelemeknek.

A munkának már a korszakban is voltak kritikusai. Szemükben a fő problémát az jelentette, hogy az írásba foglalt szokásjog túlbonyolította a korábbi egyszerű, áttekinthető előírásrendszert. Egyúttal elvesztette egységességét is, nem lehetett egyetlen afrikai szokásjogról beszélni, ehelyett számos egymás mellett létező rendszere alakult ki annak fényében, hogy a kodifikáció során készült korpuszt ki hogyan értelmezte.¹⁰⁸

Ehhez a kritikához hozzátehetünk egy másik szempontot is. Az írásba foglalás meggátolta annak lehetőségét, hogy a szokásjog alkalmazkodjon a mindennapok valóságához, így az megmerevült, és egyre kevésbé szolgálta az érintettek érdekeit.¹⁰⁹

Az afrikaiak bekapcsolódása a natali gazdaságba

Colin Bundy kutatásai hitelt érdemlő módon bizonyították, hogy a natali gazdasági változásokra – különösen az első időszakban – sokkal gyorsabban és eredményesebben reagált sok afrikai földműves, mint ahogy a fehér telepesek alkalmazkodni tudtak a megváltozott környezeti feltételekhez. Számos területen a teljes környéket ők látták el friss élelmiszer-termékekkel.¹¹⁰

Ez a tendencia az 1890-es évek elejére fordult visszajára. Ekkorra az európai és indiai riválisok által gerjesztett verseny számos önálló üzletet folytató afrikai földművest tönkretett. Ennek hatására ebben az időszakban érezhetően emelkedett a városba áramlók száma.

A korai virágzó korszaknak emellett több más tényező is gátját szabta. Ezek közül kiemelésre méltó a rezervátumok népességének túlzott megemelkedése, illetve az egyre gyakrabban jelentkező marhapestis járványok, valamint sáskajárások pusztító hatása.

Az afrikaiak gazdasági alkalmazkodása nem csupán a földművelés kapcsán érhető tetten. A vasúthálózat kiépülése előtt számos keresztyénné vált afrikai kapcsolódott be a helyi szállítmányozási üzletbe kocsihajtóként. Idővel az ehhez kapcsolódó egyéb szolgáltató szakmákat – mint például patkókovács, kocsikészítő – is elsajátították.

¹⁰⁷ MCCLENDON 1996. 1.

¹⁰⁸ A cikk eredetileg a *Natal Advertiser* 1891. február 9-én megjelent számában látott napvilágot. Újabb közlése: *Sir Theophilus Shepstone and his Local Critics*. In: *Natalia*, 3. (1973) 1. sz. 22.

¹⁰⁹ MCCLENDON 1996. 2.

¹¹⁰ BUNDY, COLIN: *The Rise and Fall of the South African Peasantry*. 2. kiadás. Cape Town, David Philip, 1988. 112.

A vállalkozó szellemű afrikaiak egy része olyannyira sikeres volt a korszakban, hogy még terjeszkedésre is lehetősége nyílt. Az 1880-as évekre egyáltalán nem számított ritka jelenségnek, ha a telepesek mellett afrikaiak is részt vettek egy-egy telek aukción. A helyi viszonyokra jellemző módon a gyakorlatnak egy 1903-ban bevezetett szabályozással véget vetettek, mellyel megtiltották az afrikaiak számára a licitálást.

A telepesek elsősorban azért tiltakoztak eme gyakorlat ellen, mivel sokszor az így megvásárolt és művelés alá vont területeken afrikai földműveseket alkalmaztak, ezzel is csökkentve az amúgy is szűkösen tartott munkaerő kínálatot.

Több alkalommal kísérletet tettek a rezervátumrendszer felszámolására is. Érveik között nem csupán a területi homogenitás megbontott állapota szerepelt, hanem annak hangoztatása is, hogy Natal mezőgazdaságilag legelmaradottabb részei pont a rezervátumok.¹¹¹

Ennek háttérében az állt, hogy egészen az 1880-as évekig az afrikai közösségek elég erősek voltak ahhoz, hogy ellenálljanak minden olyan komolyabb beavatkozási kísérletnek, mely régi szokásaik megváltoztatását célozta. Így a mezőgazdálkodás rendszere is megmaradt a gyarmati időszakot megelőzően megszokott módszereknél.¹¹²

A kérdéskört behatóan vizsgálta Norman Etherington, aki a rezervátumi területek fejlesztésére, iparosítására tett kísérletek kudarcának háttérében három fő tényezőt vélt felfedezni. Egyfelől az afrikaiakra jellemző kooperatív berendezkedés megbénította az egyéni kezdeményezéseket, másrészt nem rendelkeztek megfelelő szervezői tapasztalatokkal, harmadrészt pedig nem juthattak kellő tőkéhez.¹¹³

A közös földbirtoklás negatív hatásait, bár egészen más alapon, de Francis William Reitz, Oranje Szabadállam elnöke is kiemelte egy 1891-es újságcikkében. Kritikájának középpontjában az az érv állt, hogy véleménye szerint a gyakorlatban a főnökök kedvük szerint dönthettek a földek elosztásáról, és ennek során nem vették figyelembe a klán tagjainak valós helyzetét és szükségleteit.¹¹⁴

A rezervátumok területéről kiszoruló munkaerő legkevésbé az európai telepesek farmjain szeretett dolgozni. Sokkal szívesebben tevékenykedtek kocsihajtóként, bolti alkalmazottként, de előbb vettek részt a nagy állami

---

¹¹¹ DU BOIS 2014. 3-5.

¹¹² MAHONEY 2001. 14.

¹¹³ ETHERINGTON, NORMAN: *African Economic Experiments*. In: *Enterprise and Exploitation in a Victorian Colony: Aspects of the Economic and Social History of Colonial Natal*. Szerk.: GUEST, Bill – SELLERS, John. Pietermaritzburg, University of Natal, 1985. 270.

¹¹⁴ *Native Policy: The Reitz-Shepstone Correspondence of 1891-1892*. In: *Natalia*, 2. (1972) 1. sz. 11.

beruházások kivitelezésénél is.¹¹⁵ Emellett az arany és gyémánt telepek felfedezését követően egyre nagyobb számban dolgoztak a bányákban. Igaz – ahogy azt Walter Hely-Hutchinson kormányzó is megállapította 1893-ban – nagy részük csak egy bizonyos összeg összegyűjtésére vállalkozott, majd hazatért.

Ennek kapcsán írta James Belich, hogy a dél-afrikai gazdasági fellendülés háttérében a fizikai erőt minden esetben az afrikai lakosság biztosította. Ugyanakkor európai származású munkálatóik sok esetben elfogadhatatlan feltételeket támasztottak velük szemben, irreálisan alacsony munkabérekkel és olyan szoros felügyelettel, hogy az félig-meddig már a rabszolgaság korábban betiltott intézményét idézte.

Azok az afrikaiak, akik állami földeken vagy telepes farmokon éltek, jellemzően az ott maradás jogáért munkával tartoztak. Ez általában azt jelentette, hogy a család egyes tagjai egy évben fél évet dolgoztak a földtulajdonos számára. A fenti megosztás olyannyira bevált és elterjedt megoldásnak számított a korszakban, hogy külön elnevezés is kialakult rá. Ez volt a hat hónapos rendszer.¹¹⁶ Sokan csupán azért vállaltak munkát a farmokon, hogy rokonaiknak az éves kunyhóadó befizetésekor segíthessenek.

A fenti körülmények figyelembevételével mellett nem csodálható, ha nem sokan gondolták úgy önkéntesen, hogy elhagyva a rezervátumokat ilyen feltételekkel vállaljanak munkát. Közülük azok, akik rendelkeztek földdel, vagy legalábbis bérben megművelhették valakinek a területét, egyáltalán nem kívántak alacsony bérekért európai telepesek felügyelete alatt dolgozni. A helyzet megváltoztatása érdekében az 1890-es években már az is felmerült, hogy megengedjék a telepeseknek a rezervátumok területén való letelepedést, azonban ezt végül a törvényhozó tanács elvetette.

Az állam kezében ezzel együtt is megvoltak azok az eszközök, melyekkel kikényszeríthette az együttműködést. Ennek egyik legmeghatározóbb elemét a korszakban a korlátozó munkatörvények, valamint a hiányzó alternatívák jelentették.¹¹⁷

Ideológiai csatározások

Natalban eleinte hatalmas szakadék húzódott az európai telepesek egyes érdekcsoportjai között. Az egyik oldalon Theophilus Shepstone és hívei arra törekedtek, hogy hatalmon tartsák a korábbi afrikai uralkodó elitet.

¹¹⁵ DU BOIS 2014. 5-7.

¹¹⁶ MCLENDON 1996. 4.

¹¹⁷ BELICH, JAMES: *Replenishing the Earth: The Settler Revolution and the Rise of the Anglo-World 1783-1939*. Oxford, Oxford University Press, 2009. 382.

A másik oldalon – elsősorban a földbirtokos telepesek, valamint a misszionáriusok – azért küzdöttek, bár egészen más motivációktól indítva, hogy megszüntessék a régi törzsi berendezkedés minden tartópillérét, így az örökletes főnöki szisztémát, a közös földbirtoklás gyakorlatát, valamint a szokásjogi rendszert.

Mindkét csoport rendelkezett afrikai támogatókkal. Az egyik oldalt a hagyományos patriarchális berendezkedés haszonélvezői, míg a másikat az európai eszméktől átítatott, misszionáriusok által képzett csoportok erősítették.

A két elképzelés ugyanakkor az alap ideológiai megközelítés szintjén egy töről fakadt. Shepstone szemében a legmagasabb rangú afrikai főnök is alárendeltje volt a legalacsonyabb beosztású helyi fehér előljárónak. Míg a földbirtokos telepesek és misszionáriusok, bár az egyenlőségi alapon történő társadalmi integráció gondolatát hangoztatták, azonban hallgatólagosan e mögött mindvégig az európai kultúra felsőbbrendűségét értették, és az egyenlőséget is csak addig a pontig támogatták, amíg az afrikaiak – ismerve rendszerben elfoglalt helyüket – nem kérdőjelezték meg az európaiak felsőbbrendűségét.

Shepstone véleménye szerint maguk az afrikaiak is partnerek voltak ebben. Ahogy megjegyezte, ugyan az elmúlt évtizedekben számos háborúra, kisebb-nagyobb összecsapásra került sor, ezek okaként egyetlen esetben sem lehetett a politikai vagy társadalmi egyenlőtlenség jelenségére hivatkozni.¹¹⁸

Shepstone tradícióra épülő rendszere csupán azért nyerhette el a korai időszakban a kormányzat támogatását, mert ez volt a legolcsóbb megoldás a helyzet stabilizálására. A viták azonban ezen a ponton nem záródtak le, hiszen a shepstone-i elképzelések támogatóinak számító hivatalnokok között sem volt egységes a vélemény arra nézve, hogy a rendszert a részletek szintjén hogyan kell működtetni. Emellett kívülről folyamatos kritikák érték a felálló szisztémát.

Shepstone hozzáállásának hátterében elsősorban az afrikaiakról birtokában lévő nagyobb tudásbázis állt. Tisztában volt azzal, ha nyíltan megpróbálják felbontani a régi rendet, akkor ezek az intézkedések olyan zavargásokhoz vezethetnek, melyekkel a kis létszámú európai származású telepes közösség és a területen állomásozó brit alakulatok nem tudnak megküzdeni.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy örök időkre konzerválni szerette volna a gyarmatosítást megelőző törzsi struktúrákat. Csupán a korábbi berendezkedés lebontásának megvalósulási ütemét szerette volna mérsékelni.¹¹⁹

---

¹¹⁸ *Native Policy: The Reitz-Shepstone Correspondence of 1891-1892*. In: *Natalia*, 2. (1972) 1. sz. 19.

¹¹⁹ MAHONEY 2001. 5-6.

Bár a rendszer felállításra került, azonban az ideológiai nézeteltérések megmaradtak. A korszakban a telepések általános hozzáállását a bennszülött kérdéshez tökéletesen példázza Reitz elnök véleménye. Egy 1891 novemberében, a *Cape Illustrated Magazine* hasábjain megjelent cikkében nagyon őszintén feltárta a „bennszülött” kérdéskörrel kapcsolatos meglátásait. Következtetéseit és javaslatait hat pontban összegezte.

Véleménye szerint meg kellett volna szüntetni a klán struktúrát. El kellett volna törölni a főnöki rendszert. Meg kellett volna szüntetni a rezervátumokat. Minden erkölcstelen pogány szokást fel kellett volna számolni. Meg kellett volna akadályozni a poligámia és – ahogy ő fogalmaz – „a nők adás-vételének” mint hagyománynak továbbélését. Emellett szigorúan ragaszkodott volna ahhoz az elvhez, hogy az afrikaiak és az európai telepések nem egyenrangúak.¹²⁰

Ez utóbbi kikötése abból az általános nézetből fakadt, mely szerint az afrikaiak minden tekintetben fejletlenebbek voltak az európai telepéseknél, ezért megfelelő irányításra szorultak annak érdekében, hogy lassacskán felzárkózhassanak.¹²¹

Ezzel párhuzamosan a korszakban egészen liberális javaslatok, gondolatok is felvetődtek. Így például William Porter fokföldi jogtanácsos egyenesen azt javasolta, hogy az afrikaiaknak is biztosítsanak választójogot, és engedélyezzék számukra, hogy részt vehessenek a parlamentáris kormányzatban.¹²²

Natal területére Angliából áramoltak be a liberális eszmék, melyeket eleinte a misszionáriusok, később a helyi sajtó és még később az egyetemek terjesztettek el.¹²³ A közvetítő szerepet a fokföldi értelmiség játszotta.

Shula Marks kutatásai során arra az álláspontra jutott, hogy Fokföldön egyfajta asszimilációra törekvő elképzelés vált irányadóvá. Ebben nagy szerepe lehetett annak, hogy a jelentős erővel bíró kereskedő réteg érdekében állt egy erős afrikai parasztság megteremtése.¹²⁴

A liberális eszmék gyakorlati hatásának egyik csúcsát jelentette 1864-ben a 11. számú törvény elfogadása, mely lehetővé tette, hogy a kellően

¹²⁰ A cikket 1972-ben, a *Natalia* második számában közzölték újra.

Native Policy: The Reitz-Shepstone Correspondence of 1891-1892. In: *Natalia*, 2. (1972) 1. sz. 10.

¹²¹ Sarkosan úgy is fogalmazhatunk, hogy az afrikaiakra önálló, felelősségteljes döntés meghozatalára képtelen gyermekeként tekintettek.

BALLARD, CHARLES: *The Historical Image of King Cetshwayo of Zululand: A Centennial Comment.* In: *Natalia*, 13. (1983) 1. sz. 31.

¹²² IVEY 2008. 45.

¹²³ RICH 1981. 33.

¹²⁴ MARKS, SHULA: *Natal, the Zulu Royal Family and the Ideology of Segregation.* In: *Collected Seminar Papers on The Societies of Southern Africa in the 19th and 20th Centuries.* 9. kötet. London, University of London, 1978. 109.

„civilizált” afrikaiak felmentést kaphassanak a „bennszülöttekre” vonatkozó szabályok alól és jogi értelemben egyenrangúvá váljanak a telepeseekkel.

A natali kormányzat konzervatív csoportja gyorsan reagált a változásra. Szükségesnek látták a beavatkozást, hiszen ez a rendelet magában hordozta annak veszélyét, hogy egyre több afrikai jut választójoghoz. Éppen ezért az 1865. évi 11. törvény erősen korlátozta az ily módon a szokásjog béklyói alól felmentett afrikaiak választójog szerzésére vonatkozó lehetőségeit.¹²⁵

1879 után érezhetően romlott az afrikaiak érdekérvényesítő képessége. Ez két tényre vezethető vissza. Egyfelől a zulu királyság megtörésével a natali kormányzat stabilitása és ereje jelentős mértékben megnőtt. Másrészt a korábban jelenlévő érdeellentétek az egyes európai származású csoportok között egyre inkább elmosódóban voltak, ezáltal egy-egy vitás kérdés kapcsán sokkal egységesebben léptek fel az afrikai érdekekkel szemben.¹²⁶

Oktatás, egészségügy

Ahogy azt korábban is láthattuk, a rezervátumok területén kevés fejlesztésre nyílt lehetőség, mivel a kormányzat erre nem tudott elkülöníteni jelentősebb pénzforrásokat. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a korszak kapcsán semmilyen fejlődésről sem lehetne beszámolni.

Így például jelentős eredménynek tekinthető, hogy a natali rezervátumok területén élő afrikaiak az 1880-as évekre egyre inkább értékelní kezdték az iskolai oktatás fontosságát. Legalábbis ezt állapította meg 1882-es jelentésében Fred Fynney, a „bennszülöttek” oktatásáért felelős ellenőr.¹²⁷

A misszionáriusok által fenntartott iskolák – melyeket kimondottan az afrikai ifjak nevelésére szerveztek – nem pusztán létszámukban, hanem tanári állományuk felkészültségében és a nyújtott szolgáltatásokban is felülmúlták az állam által fenntartott iskolákat. Ezeket az intézményeket a térségben elsősorban az amerikai misszionáriusok üzemeltették, akik azáltal, hogy folyamatosan biztosítani tudták a szakképzett tanárokkal való ellátottságot, garantálták az egyenletesen magas színvonalú oktatást.

Ugyanakkor ezek az iskolák csupán elemi ismeretek átadását célozták, az afrikaiak számára magasabb szintű tanintézmény nem állt rendelkezésre. Európai stílusú oktatást nyújtó középfokú iskolába nagyon ritkán vettek fel afrikai diákot. A helyzet tovább romlott, mikor a natali kormányzat 1893 és 1903 között több lépésben, a korábbi 1 font 2 shilling 8 penny éves fejenkénti támogatást 13 shilling 3 pennyre csökkentette.¹²⁸

---

¹²⁵ EYBERS 1918. 194-195.

¹²⁶ MAHONEY 2001. 31.

¹²⁷ Megállapítását Duncan Du Bois idézi.

DU BOIS 2014. 1. és 12.

¹²⁸ DU BOIS 2014. 11-12.

Az egészségügyi helyzet kapcsán még ennyi pozitívumról sem lehet beszámolni. Kiemelendő a rezervátumok területén a szifilisz gyors terjedése. Az első regisztrált esetek 1849-hez köthetők. A következő években a betegség nagymértékben elterjedt, elsősorban a migráns munkásoknak és kocsihajtóknak köszönhetően.

Bár az 1863. évi 18. törvény tiltotta az afrikai lakosság alkohollal való ellátását, valamint szeszes italok árusítását a rezervátumok területén, ennek ellenére az 1870-es évekre az egyre gyakoribb jelenséggé váló alkoholizmus már komoly problémát jelentett. A legveszélyeztetettebb csoportot a kocsihajtók jelentették, akik munkájuk természetéből adódóan sokkal könnyebben juthattak szeszes italhoz.

Az aggasztó jelenség visszaszorítására született meg az 1878. évi 22. törvény, mely bejegyzéshez kötötte az alkoholszállítás jogát. A bejegyzett szállítóknak részletes nyilvántartást kellett vezetniük az eladott mennyiségekről, és a vásárlók személyéről. Mindezek ellenére a probléma nem szűnt meg. Ennek hátterében főként az állt, hogy a cukornádültetvényeken dolgozó indiai munkások – illegális módon – rummal látták el az arra igényt tartó afrikaiakat.¹²⁹

Belbiztonság

1843 és 1879 között – a zulu királyság hatalmának megtöréséig – különösen erősen élt a natali telepésekben a félelem, hogy az őslakosok esetleg megpróbálják kiszorítani őket a területről. Az angol-zulu háború időszaka azonban megmutatta, hogy mennyire alaptalanok ezek az aggodalmak. A natali afrikai lakosság egyáltalán nem csatlakozott a zulukhoz, sőt, sokan közülük egyenesen brit oldalon küzdöttek.

Az 1879-es isandlwani brit vereséget követően ugyan sokan attól tartottak, hogy felkelésekre kerülhet sor, ez végül nem következett be. Ahogy Henry Bulwer alkormányzó fogalmazott ennek kapcsán, Natal rendelkezett ebben az időszakban *„a leghűségesebb magatartást tanúsító bennszülött lakossággal”*.¹³⁰

Abban, hogy az afrikai lakosság kevés ellenállást mutatott a brit fennhatósággal szemben, jelentős szerepet játszott az a tény, hogy a natali klánok kifejezetten ellenséges szemmel tekintettek a zulukra.¹³¹ Erőszakos cselekményekre a rezervátumok területén nagyon ritkán került sor. Ugyan a telepések növekvő félelemmel figyelték, hogy a bányákból visszatérő munkások – köszönhetően a virágzó fegyverkereskedelemnek – gyakran

¹²⁹ DU BOIS 2014. 7-8.

¹³⁰ MAHONEY 2001. 1.

¹³¹ MAHONEY 2001. 29.

lőfegyverekkel tértek haza, azonban ezek az aggodalmak alaptalannak bizonyultak.¹³²

1906-ig az afrikaiakkal való kapcsolatokat általánosságban stabilnak és békésnek mondhatjuk. A növekvő feszültség első jelei 1905-ben mutatkoztak, mikor minden felnőtt férfi lakosra 1 fontos éves fejadót vetettek ki. Ennek hatására felerősödött a brit fennhatóság ellen fellépők hangja. Néhány elszigetelt erőszakos akcióra is sor került, azonban komolyabb, tervszerű megmozdulást nem szerveztek a natali afrikaiak. A helyzet csakhamar stabilizálódott, és az utolsó néhány évet a Dél-Afrikai Unió létrejöttét megelőzően ismét a békés egymás mellett élés jellemezte.¹³³

Záró gondolatok

A ma Shepstone-rendszerként ismert berendezkedés nem egy csapásra született meg, hanem több lépésben, számos helyi, regionális és birodalmi változásra, ideológiai hatásra építve.¹³⁴

Norman Etherington egyenesen azzal érvelt, hogy nem is létezett egy egységes, átgondolt koncepció. Az, amit ma a szakirodalom Shepstone-rendszernek nevez, tulajdonképpen a kialakult szituációkra adott ad hoc pragmatikus válaszok összességéként értékelhető.¹³⁵

Shepstone a saját korában politikájával sok ellenséget szerzett magának. A telepések úgy gondolták, hogy ő zárta el előlük az afrikaiak által birtokolt földeket, valamint potenciális munkaerejüket. A misszionáriusok szemében az ebbe ellenszenvessé, hogy számos általuk bíralt helyi szokást – mint például a poligámia – tolerált.

Shepstone saját gondolatairól – tartózkodó, zárkózott személyisége miatt – nehéz bármi biztosat állítani. Sir Henry Bartle Frere fokföldi kormányzó és „bennszülött” ügyekért felelős dél-afrikai főbiztos Afrika Talleyrandjaként jellemezte. Úgy vélte, hogy éles eszű, jó megfigyelő, csendes, hatalmas önuralommal bír és hajlíthatatlan.¹³⁶ Egy biztos, képességeit remekül kamatoztatta és egy rendkívül stabil, hosszú évtizedeken át működő „bennszülött” politikát dolgozott ki az évek során.

Az általa felállított rezervátumrendszer tekinthető az egyik legfontosabb és legtartósabb intézménynek a kolónia története folyamán. Emellett azt sem

¹³² DU BOIS 2014. 9.

¹³³ DU BOIS 2014. 13.

¹³⁴ MCCLENDON 2002. 2.

¹³⁵ GUY 1994. 42.

¹³⁶ WEIR, JENNIFER – ETHERINGTON, NORMAN: *Shepstone in love: The other Victorian in an African colonial administrator*. In: *Orb and Sceptre: Studies on British Imperialism and its Legacies, in Honour of Norman Etherington*. Szerk.: LIMB, Peter. Melbourne, Monash University Press, 2008. 2.1.

szabad elfeledni, hogy később mindenütt mintaként szolgált a szubszaharai térségben, ahol a britek megvetették a lábukat.¹³⁷

A szegregáció, mint megoldás, lehetővé tette az afrikaiak politikai, jogi és területi elkülönítését a lehető legalacsonyabb költségekkel. A 19. század végére ez a megközelítés teljes mértékben kiszorította korábbi riválisát, mely inkább az asszimilációt szorgalmazta volna.

Shepstone egy 1892-ben kelt írásában személyesen is védelmére kelt a közel négy évtizeddel korábban Natalban kialakított rendszernek. Ezt tekinthetjük tulajdonképpen saját munkájának összegzéseként is. Úgy vélte, hogy az afrikaiak helyzete szükségessé tette a klánrendszer és a helyi főnökök intézményének fenntartását. Ezzel lehetett csak – véleménye szerint – biztosítani a megfelelő rendet közöttük, amire nagy szüksége volt az eleinte gyenge kormányzatnak. Azt is hozzátette, hogy az afrikaiak intézményei meglehetősen jó hatásokkal működtek, így márcsak emiatt sem volt szükség drasztikus változtatásokra.¹³⁸

Büszkeséggel utalt a tényre, hogy cikke megírásakor Natal területén már 46 éve ez a rend állt fenn. Segítségével mindvégig sikerült garantálni a békét. Ez Dél-Afrika államalakulatait tekintve abszolút rekordnak számított.¹³⁹

Ugyanakkor mindennek ára volt. A rendszer az évek, évtizedek során megcsontosodott, egyre kevésbé alkalmazkodott az időközben megváltozott körülményekhez. Mintegy mesterséges módon fenntartotta az afrikaiak között korábban kialakult archaikus állapotokat. Ez a körülmény pedig a későbbiekben az elkülönítésre épülő politika még drasztikusabb formáinak térnyeréséhez vezetett.

---

¹³⁷ IVEY 2008. 1.

¹³⁸ Idézi John A. Williams.

WILLIAMS, JOHN: *From the South African Past: Narratives, Documents and Debates*. Boston, Cengage Learning, 1996. 160.

¹³⁹ *Native Policy: The Reitz-Shepstone Correspondence of 1891-1892*. In: *Natalia*, 2. (1972) 1. sz. 20. és IVEY 2008. 85.